
Tussen wereld-systeem en regionale geografie:

de Europese semi-periferie als ontmoetingsplaats?

Kees Terlouw

Inleiding

Regionale geografie is een vak dat terug is van weggeweest. Fragmentarisering in steeds meer deeldisciplines was jaren lang de trend in de sociale wetenschappen. Gecombineerd met het najagen van mechanische wetmatigheden ontstond zo een ontzielde wetenschap. In de sociologie leidde dit tot de oproep om de mens weer centraal te stellen; in de sociale geografie leidde dit tot een herleving van de belangstelling voor de regio. In Nederland heeft dit zijn weerslag in de universitaire geografie opleidingen gevonden. Er bestaat al weer enige jaren een afstudeerrichting regionale geografie in Utrecht, die al tientallen regionaal geografen heeft afgeleverd. Deze hebben zelfs een regionaal geografisch dispuut 'Pangea' opgericht. Daarnaast is men in Nijmegen ook weer met regionale geografie begonnen en zal men hetzelfde in Groningen gaan doen. Deze institutionele wederopstanding van de regionale geografie bouwt voort op de groeiende belangstelling voor regio's. In veel staten herleeft het regionaal bewustzijn. Ook hierdoor herleeft de belangstelling voor de studie van regio's.

Maar men wil niet terug naar de oude regionale geografie. Het gevaar is dan groot dat het vak weer verzandt in beschrijvingen van afzonderlijke gebieden, die uitputtend zijn in beide betekenissen van het woord. Uitgebreide discussies over hoe deze nieuwe regionale geografie cruit moet zien zijn er al gevoerd (Johnston et al., 1990; Hauer, Hoekveld, 1993). Alhoewel de standpunten in dit internatio-

nale debat variëren, bestaat er over een viertal punten een grote mate van overeenstemming. Allereerst wordt het particularisme van de oude regionale geografie verworpen. De regionale geografie is een *sociale wetenschap*. De cruciale rol van maatschappelijke krachten wordt erkend. Het sociaal-wetenschappelijk karakter houdt ook in dat de regionale geografie niet meer kan volstaan met beschrijvingen, maar zich laat leiden door *theorie*. Deze theorie moet niet statisch, maar dynamisch zijn. Een regio is geen gegeven, maar is voortdurend in ontwikkeling. De regionale geografie draait om *regionale ontwikkeling*. Niet alleen verandert de positie van de regio in zijn omgeving voortdurend, maar ook de balans tussen de deelgebieden binnen een regio varieert. Het belang van de context van een regio en de regionale differentiatie binnen een regio, betekent dat de regionale geografie verklaringen op *meerdere schaalniveau's* zoekt (Hoekveld et al, 1994, p. 9).

Deze vier uitgangspunten van de nieuwe regionale geografie vormen even zovele contactpunten met de wereld-systeem benadering; ze zorgen op zijn minst voor een zekere "Wahlverwantschaft" (Weber, 1980, pp. 201, 705, 724) tussen beide. De *sociaal-wetenschappelijke* wereld-systeem *theorie* gaat over waarom verschillende gebieden in de wereld zich anders hebben ontwikkeld. De hoofdvraag van de wereld-systeem theorie is: waarom zijn de rijke landen rijk en de arme arm? Deze verschillende *regionale ontwikkeling* van gebieden wordt verklaart aan de hand van de interactie tussen gebieden; vanuit de ongelijke ruil die de periferie arm maakt en de kern rijk. Dit proces speelt zich op verschillende *schaalniveau's* af. Het wereld-systeem is de context voor kern en perifere gebieden. Dit wereld-systeem is meer dan de som der delen; het heeft een eigen dynamiek en logica (Terlouw 1992, pp. 23-24). Daarnaast is de interactie tussen gebieden opgebouwd uit contacten tussen individuele ondernemers.

Regionale geografie en de wereld-systeem theorie hebben elkaar wat te bieden. Voor de regionale geografie kan de wereld-systeem theorie het fel gezochte sociaal-wetenschappelijk theoretisch kader vormen voor de studie van hoe de context van een regio zijn ontwikkeling beïnvloedt. Omgekeerd is de regionale geografie nuttig voor de wereld-systeem theorie (Taylor, 1988). Door na te gaan hoe precies de algemene invloeden van buiten zich verbinden met de bestaande unieke structuur van een gebied, kan de regionale geografie het op hol slaan van de wereld-systeem theorie remmen. De wereld-systeem theorie is toch zoals Braudel (1979, p. 70) het heel vriendelijk formuleerde "a little too systematic". (Voor een overzicht van deze kritieken die meestal veel scherper geformuleerd worden zie: Terlouw 1985, m.n. pp. 160-168).

De relatie tussen regionale geografie en wereld-systeem theorie valt in onderzoek op verschillende manieren te leggen. Zelf heb ik uitgaande van de wereld-systeem theorie de regionale differentiatie binnen het wereld-systeem geanalyseerd (Terlouw 1992). Later heb ik dit meer regionaal geografisch toegespitst in een analyse van Frankrijks positie in het wereld-systeem (Terlouw, 1994). Nu wil ik de relatie opnieuw leggen op het nog lagere schaalniveau van regio's binnen Europa. Ik concentreer me hierbij op semiperifere regio's. Niet omdat de semi-periferie een heel vaag begrip is, maar omdat er zowel vanuit de regionale geografie en de wereld-systeem theorie goede redenen voor aan te voeren zijn.

Het belang van de semi-periferie voor de regionale geografie

Kern-periferie modellen worden veelvuldig gebruikt bij de analyse van de regionale ongelijkheid in Europa (King, 1991). Veel aandacht gaat de laatste tijd uit naar het banaanvormige Europese kerngebied. Dit sterk verstedelijkte en economisch succesvolle gebied strekt zich uit tussen Londen en Noord Italië (Nijkamp, 1993; Masser et al., 1992; CEC, 1991; Sinz, 1992). Dit kerngebied is relatief stabiel en komt bijvoorbeeld vrijwel overeen met wat historici van de vroeg-moderne periode als de ruggegraat van Europa bestempelen. Daarnaast bestaat er ook veel aandacht voor de voortdurende problemen van perifere regio's. Het tussengebied tussen deze kern en periferie wordt echter nauwelijks systematisch onderzocht, terwijl in deze semiperifere gebieden wel de meest interessante ontwikkelingen te verwachten zijn. Met name daar valt groei te verwachten. Verondersteld kan worden dat semiperifere gebieden nog niet institutioneel verkalkt en dichtgeslibd zijn. In de semi-periferie is veel speelruimte voor regionale politiek aanwezig. De semi-periferie opereert niet, zoals de Europese banaan, voornamelijk wereldwijd, maar ze volgt ook niet, zoals de periferie, passief de ontwikkelingen uit het wereld-systeem. De regionale politiek in de semi-periferie heeft daarom veel kansen om actief, op basis van endogene ontwikkelingen, op de ontwikkelingen in het wereld-systeem in te spelen. Regionaal geografen lijken ook een soort intuïtieve voorkeur voor dit soort gebieden te hebben. Noch de sterk geurbaniseerde Europese banaan, noch de perifere agrarische regio's oefenen veel aantrekkingskracht op regionaal geografen uit.

Regionaal geografisch is het semiperifere tussengebied tussen de kern en de periferie interessant. Daar valt de meeste regionale ontwikkeling te verwachten. De mechanismen van de cumulatieve causaliteit zorgen in de kern en de periferie

voor stabiliteit. In het overgangsgedebied tussen kern en periferie is de uitkomst veel minder zeker. De regionale ontwikkeling lijkt daar minder gedetermineerd vanuit het verleden.

Deze impressies vragen om een nadere invulling. Alhoewel er vanuit de geografie ook in meer algemene zin over het semiperifere tussengebied theoretisch is nagedacht (Bavoux, 1993; Nitz, 1993; Saey, Verhoeve, 1993), begin ik met wereld-systeem theorie. Niet alleen omdat deze dag daar over gaat, maar vooral omdat de semi-periferie in de wereld-systeem theorie een belangrijke rol speelt.

Het belang van de semi-periferie voor de wereld-systeem theorie

De introductie van de semi-periferie als aparte categorie is een van de belangrijkste innovaties van de wereld-systeem theorie. Zo wordt meer recht gedaan aan de complexiteit van de verschillen in de wereld dan gebruikelijk is in dichotome centrum-periferie modellen. Maar belangrijker is dat het een instrument levert om de veranderingen in het wereld-systeem inzichtelijker te maken. De semi-periferie is het meest dynamische deel van het wereld-systeem. Het nut van de semi-periferie is niet zozeer dat het door een extra tussenpositie de verschillen in de wereld adequater beschrijft, maar dat het de veranderingen in de wereld inzichtelijker maakt (Wallerstein, 1978; 1985). Wallerstein heeft het dan vrijwel uitsluitend over verbeteringen van positie in het wereld-systeem.

Als we kijken hoe volgens Wallerstein de gebieden in het wereld-systeem zich hebben ontwikkeld, dan blijkt dat de 'oude' semi-periferie uit de beginperiode van het wereld-systeem zich nu grotendeels tot de kern heeft kunnen opwerken. De kern van het wereld-systeem, die eerst niet groter was dan Engeland, Noordwest Frankrijk en de Nederlanden, werd omringt door een semi-periferie in Zuid en Midden Europa. Na de zestiende eeuw hebben deze gebieden zich grotendeels tot de kern kunnen opwerken. Daarnaast zijn veel 'oude' perifere gebieden, zoals Oost Europa en grote delen van Latijns Amerika, tot de semi-periferie doorgedrongen. Ook hebben grote delen van West Azië, die in de vorige eeuw in een perifere positie in het wereld-systeem werden opgenomen, zich nu opgewerkt tot de semi-periferie of zelfs de kern (Terlouw, 1985, pp. 42-46). De algemene ontwikkelingsgang van gebieden in het wereld-systeem die uit het werk van Wallerstein naar voren komt begint met opname in het wereld-systeem in een perifere positie. Na verloop van tijd kunnen vele zich tot de semi-periferie

opwerken, en daarna is ook voor sommige een kern status mogelijk (extern gebied \Rightarrow periferie \Rightarrow semi-periferie \Rightarrow kern). Chirot (1977, p. 181) heeft het zelfs over het verdwijnen van de periferie. Dit lijkt wel erg veel op Rostow (1978)! Verslechtingen in positie in het wereld-systeem komen volgens Wallerstein nauwelijks voor. Alleen met betrekking tot Spanje, Portugal en Nederland spreekt hij van het afglijden van een kern staat naar de semi-periferie.

Deze inperking tot de zich ontwikkelende semi-periferie vindt men nog sterker in Wallersteins meer theoretisch getinte werk. Door de mengeling van kern en periferie bevindt de semi-periferie zich in een gunstige uitgangspositie om in te spelen op de veranderingen in het wereld-systeem. De motivatie en de mogelijkheden zijn daar optimaal. De bevoorrechte positie van de kern zorgt ervoor dat de noodzaak om zich nog verder te ontwikkelen ontbreekt. Deze soort van zelfgenoegzaamheid ontbreekt natuurlijk in de periferie, maar daar zijn de mogelijkheden om tot ontwikkeling te komen uiterst gering. In de semi-periferie is daarentegen geen reden tot zelfgenoegzaamheid. Ook ontbreken de middelen niet om daar wat aan te doen. De semi-periferie optimaliseert de noodzaak en de mogelijkheden om tot ontwikkeling te komen. Hierdoor zullen de met het territorium verbonden instellingen, zoals de nationale staat, daar het actiefst in de werking van de (wereld)economie ingrijpen (Wallerstein, 1978, p. 222; 1979, pp. 72, 85, 102-108, 274; 1980, pp. 113-114). Figuur 1 geeft dit grafisch weer.

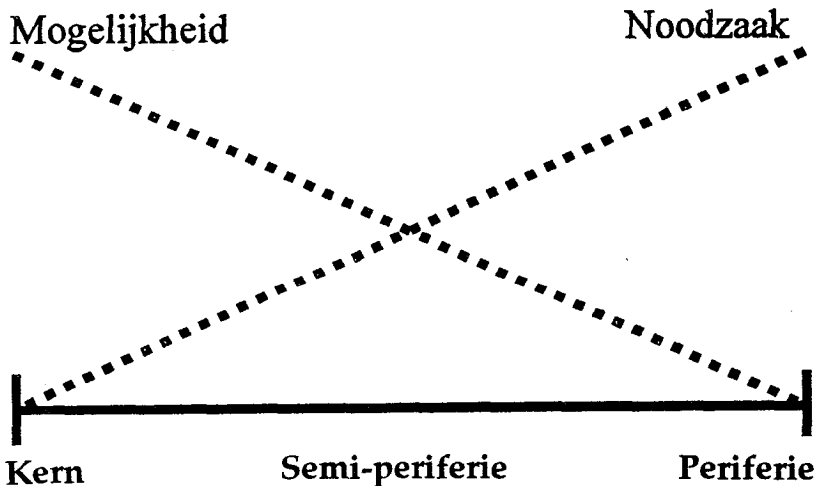

Fig. 1. De semiperifere balans.

De semi-periferie maximaliseert niet alleen de *motivatie* om zijn positie in het wereld-systeem te verbeteren, maar heeft daarvoor ook de meeste *mogelijkheden*. De semi-periferie heeft de flexibiliteit om zich aan veranderingen in het wereld-systeem aan te passen. Doordat in de semi-periferie de kern en perifere activiteiten ongeveer in evenwicht zijn, kan de semi-periferie soepeler op veranderingen in het wereld-systeem inspelen en vooral profiteren van economische stagnaties in het wereld-systeem (Wallerstein, 1979a; 1980; Wallerstein, Hopkins, 1977). Er is sprake van een voortdurend proces van verschuiving van industrieën van de kern richting (semi)periferie (Zie bijvoorbeeld ook: Gritsai, Trevish, 1990; Markusen, 1987; Marshall, 1987). Dit wordt gecompenseerd door het ontstaan van nieuwe, extra winstgevende bedrijvigheid in de kern. Een wereldwijde economische stagnatie vertraagt de creatie van nieuwe, zeer winstgevende bedrijvigheid in de kern, terwijl de verplaatsing van de productie naar de semi-periferie in een stroomversnelling terecht komt. De bedrijven proberen dan de dalende tendens van hun winsten om te buigen door het versneld verplaatsen van hun productie naar gebieden waar goedkoper geproduceerd kan worden. Dit zijn niet alleen gebieden met lage lonen. Ook ander produktiekosten zijn van belang zoals transactiekosten en de kosten die verbonden zijn met het politieke proces rond economische bedrijvigheid. Milieubeschermingskosten worden hierbij steeds belangrijker. Maar niet alleen de snelheid waarmee allerlei vergunningen worden afgeleverd vallen onder deze politieke kosten. De algemene effectiviteit van het staatsapparaat is ook essentieel. De staat is voor de ondernemers een hulp en een handicap. Weer heeft de semi-periferie een voorsprong op de kern en de periferie. In de kern belemmert de *aanwezigheid* van overheidsregulering vaak de ondernemers. In de periferie belemmert de *afwezigheid* van overheidssteun de ondernemers. De semi-periferie optimaliseert de hoeveelheid overheidsbemoediging. Niet te veel, zodat het de ondernemers belemmert, en niet te weinig, zodat ze niet beschermd worden. Een zekere, ook bestuurlijke, infrastructuur is nodig, maar moet geen belemmeringen vormen. In de kern bestaat de tendens tot het dichtslippen van de besluitvorming door de accumulatie van regelgeving en belangengroepen (Olson, 1982). Deze institutionele sclerosis maakt de kern extra kwetsbaar tijdens een economische stagnatie.

Maar er zijn niet alleen krachten in het wereld-systeem die de semi-periferie in een bevoorrechte positie brengen wat betreft ontwikkeling. De positie van de semi-periferie in het wereld-systeem plaatst vooral de sociale structuur van de semi-periferie onder grote spanning. Wallersteins driedeling in sociale klassen tussen een bourgeoisie en twee soorten proletariaat kan dat verduidelijken. Naast het, ik zou haast zeggen klassiek Marxistische, loonproletariaat onderscheidt

Wallerstein een semi-proletariaat. Dit zijn huishoudens die net zoals de loonproletarieërs deelnemen aan het wereld-systeem, maar voor wie dit niet de enige bron van inkomsten is. Paradoxaal worden ze doordat ze gedeeltelijk zelfvoorzienend zijn, extra uitgebuit.

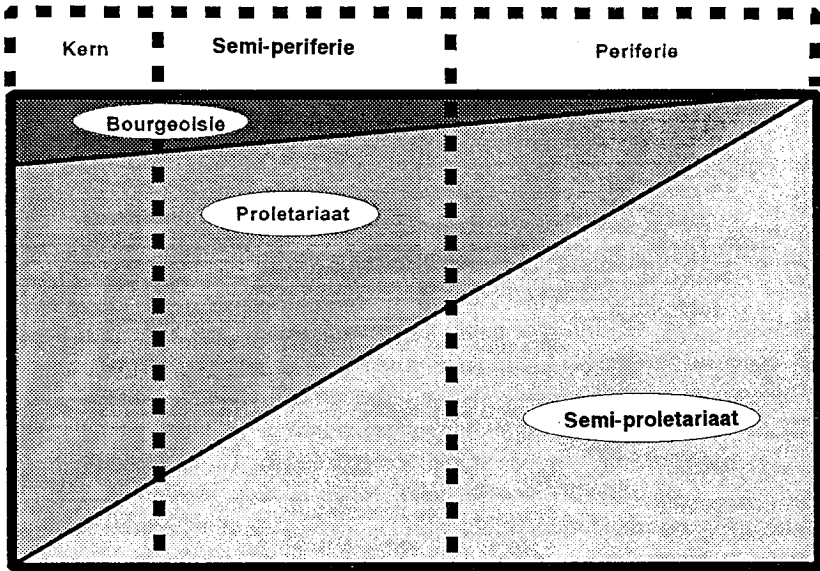

Fig. 2. De verscheurde semi-periferie: de samenhang tussen sociale en regionale verschillen in het wereld-systeem.

Het relatieve belang van deze drie klassen varieert tussen de drie posities in het wereld-systeem. Figuur 2 schematiseert dit. In de *kern* ontbreekt het semi-proletariaat vrijwel volledig. De relatie tussen de bourgeoisie en het (loon)proletariaat vormt daar de belangrijkste bron van sociale spanningen. Door de rijkdom van de kern wordt deze tegenstelling gepacificeerd. De herverdeling van gelden in het kader van de verzorgingsstaat zorgt ervoor dat in de kern vrijwel iedereen van het wereld-systeem profiteert, waardoor de sociale spanningen beperkt blijven. In de *periferie* is de sociale structuur volledig anders. Daar bestaat de bevolking voornamelijk uit semi-proletarieërs. De uitbuiting door de kern vormt daar de belangrijkste bron van spanningen. Alhoewel er een kleine 'comprador' bourgeoisie is, lijdt men toch vrij algemeen sterk onder de ongrijpbare buitenlandse krachten. Aangezien het staatsapparaat in de periferie zwak is, komen deze spanningen zelden tot uitbarsting. Dit in tegenstelling tot de *semi-*

periferie. Daar zijn niet alleen meer economische, organisatorische en militaire middelen voorhanden, maar zijn er ook meer sociale spanningen. In de semi-periferie zijn de drie belangrijkste sociale klassen in ruime mate vertegenwoordigd. Dit is een bron van voortdurende spanningen en leidt tot vaak wisselende coalities. Dit wordt nog verergerd door de positie in het wereld-systeem. Doordat de semi-periferie zowel profiteert van de uitbuiting van de periferie, als te lijden heeft van uitbuiting door de kern wordt de situatie nog complexer. De tussenpositie van de semi-periferie zorgt voor een sociale structuur die van alle kanten onder druk staat. Dit leidt tot sterk verschillende uitkomsten, die variëren van fascisme tot verzuiling (Terlouw, 1993). Het voorkomt echter wel institutionele verstarring.

De semi-periferie van het wereld-systeem

Nadere studie is natuurlijk nodig om na te gaan of deze aannames voor de semi-periferie als geheel opgaan en of in semiperifere regio's deze processen ook daadwerkelijk spelen. Voordat dit kan gebeuren dient men natuurlijk de semi-periferie identificeren. Wat zijn semiperifere gebieden? Het eenvoudigst lijkt het om de semi-periferie als een aparte categorie van staten te zien. Eerdere pogingen tot identificatie van de semi-periferie gaan meestal wel van een duidelijk afgrensbaar middenpositie in het wereld-systeem uit. Het resultaat is dat iedereen wel een semi-periferie vindt, maar dat de verschillen in lidmaatschap erg groot zijn. Alleen de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Duitsland en de meeste Afrikaanse staten bezuiden de Sahara worden nooit tot de semi-periferie gerekend. Nog opmerkelijker is dat geen enkele staat consequent tot de semi-periferie gerekend wordt. Daarentegen is er wel grote overeenstemming over de volgorde van de staten. De verschillen tussen de diverse onderzoeken zijn niet zoeer terug te voeren tot hoe het continuüm tussen kern en periferie eruit ziet, maar over de vraag waar men de grenzen tussen kern en semi-periferie en tussen semi-periferie en periferie moet trekken. De semi-periferie is geen duidelijke categorie, maar bevindt zich op het continuüm tussen kern en periferie, waar geen duidelijke afgrenzing van de semi-periferie mogelijk is. De afgrenzing van de semi-periferie is een constructie van de onderzoeker (Terlouw, 1992, pp. 30-48).

Hoe valt nu dit continuüm tussen kern en periferie te meten? Op wereldschaal heb ik dit voor 1985 gedaan aan de hand van Bruto Binnenlands Produkt, militaire kracht en de positie in het wereldhandelsnetwerk en het diplomatiek

netwerk (Terlouw, 1992, p. 164). Een eerste toets van Wallersteins ideeën over de rol van de semi-periferie is het afzetten van deze indicator van positie in het wereld-systeem tegen een indicator van economische verandering. Hierbij is gekozen voor het 'Real Gross Domestic Product in real 1980 prices' zoals verzameld door Summers en Heston (1988). Dit is gehercodeerd tot het aandeel per

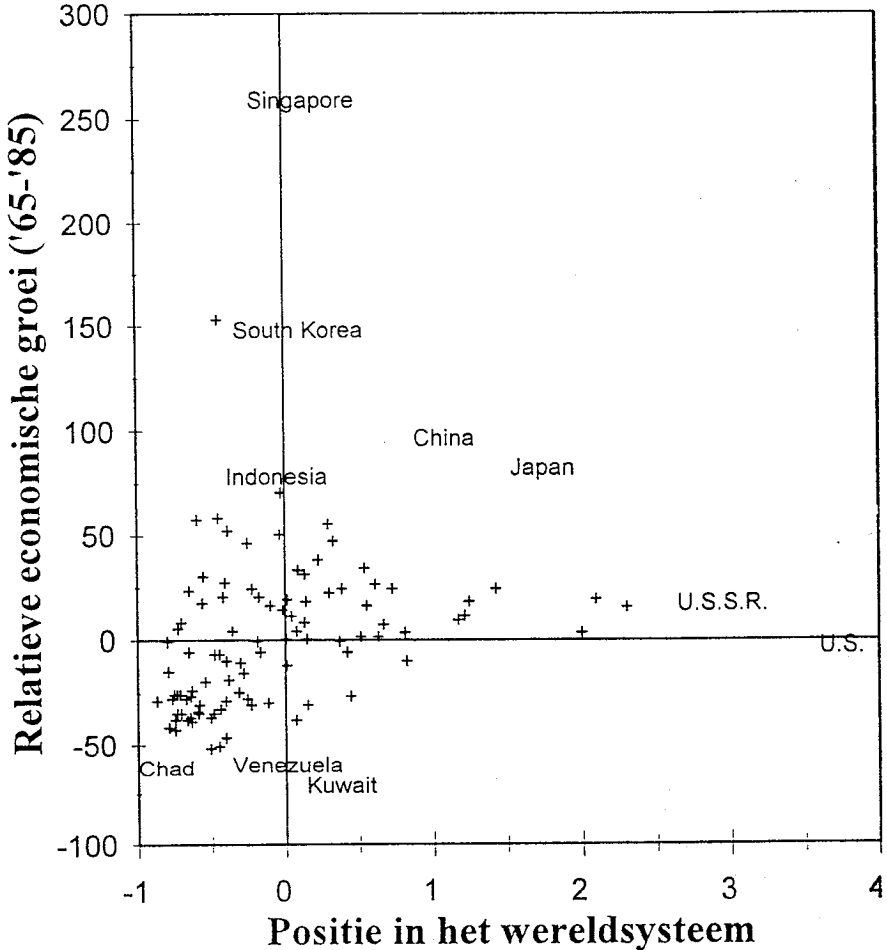

Fig. 3. *Positie in het wereld-systeem en relatieve economische groei (Bron: Terlouw 1992; Summers, Heston 1988).*

hoofd van de bevolking van een staat in het wereldprodukt, waarna de procentuele verschillen tussen 1965 en 1985 zijn berekend. Figuur 3 laat zien dat er een lichte tendens is dat vooral meer semiperifere staten hun aandeel in het wereldprodukt verbeteren. Opvallende uitschieters zijn Singapore en Zuid-Korea. Maar er zijn ook vele uitzonderingen op deze tendens.

Er zijn er dus aanwijzingen voor het bijzondere ontwikkelingspotentieel van de semi-periferie. Of hierbij de processen spelen die de wereld-systeem theorie veronderstelt valt uit deze cijfers niet af te leiden. Daarvoor is gedetailleerder onderzoek nodig naar de processen in deze gebieden. Het schaalniveau van de wereld is voor een dergelijk onderzoek veel te hoog om het kader te zijn van case studies. Vanwege onderzoekbaarheid en vergelijkbaarheid moeten kleinere groepen van enigszins soortgelijke semiperifere regio's met elkaar vergeleken worden. Een vergelijking van enkele Europese semiperifere regio's ligt dan voor de hand. Dit is nog te veelomvattend voor deze bijdrage. Ik beperk mij daarom tot het identificeren van enkele Europese semiperifere regio's die het meest in aanmerking komen voor meer gedetailleerd regionaal geografisch onderzoek. Deze nadere studies naar de houdbaarheid van de veronderstellingen van de wereld-systeem theorie omtrent semiperifere gebieden vallen echter buiten het raamwerk van deze bijdrage.

De Europese semi-periferie

De Europese staten bevinden zich in het algemeen aan de kern kant van het continuüm tussen kern en periferie. De Europese periferie komt daarom het meest met de semi-periferie op wereldschaal overeen. Alhoewel deze afgrenzing van de Europese semi-periferie voor de hand lijkt te liggen - en ook volstrekt legitiem is - kies ik voor semiperifere regio's in het kader van de Europese Unie. Het doel is niet zozeer het zo keurig mogelijk afbakenen van de semi-periferie - wat, zoals we gezien hebben, een onmogelijke opgave is - maar het selecteren van semiperifere regio's voor nadere studie. Het is in de geografie gebruikelijk om kern en periferie op allerlei verschillende schaalniveau's te gebruiken. Maar ook vanuit de wereld-systeem benadering valt de keuze voor de semi-periferie in de context van de EU te legitimeren. Allereerst is, zoals we hebben gezien, in het wereld-systeem het continuüm tussen kern en periferie zeer breed. Er zijn redenen om vrijwel elke staat als semiperifeer te karakteriseren. Maar zeer weinig staten zijn eenduidig als kern of perifeer te karakteriseren. Zoals we gezien hebben is de semi-periferie geen statische categorie van staten, maar

drager van dynamiek. Voor de juiste bestudering van dit semiperifere proces dienen wat betreft positie in het wereld-systeem enigszins vergelijkbare regio's geselecteerd te worden. Hierbij wordt uitgegaan van politieke regio's (Taylor, 1988). Gekozen is voor NUTS2 regio's binnen de Europese Unie.

De criteria die gebruikt zijn bij de meting van het continuüm tussen kern en periferie op wereldschaal zijn minder geschikt om de semi-periferie in Europa te identificeren. Allereerst zijn deze indicatoren bedoeld om het *hele* continuüm tussen kern en periferie te operationaliseren. Ze zijn niet gericht op de specifieke positie van de semi-periferie. Daarnaast zijn de meeste van deze indicatoren niet op regionaal niveau te meten. Alleen bij Bruto Binnenlands Produkt is dit mogelijk.

De drie hoofdkenmerken die de semi-periferie karakteriseren, intermediair tussen kern en periferie, flexibiliteit en een gunstige ontwikkelingsgang, worden als volgt gemeten. Aan de hand van het BRP wordt de huidige tussenpositie van de semi-periferie tussen kern en periferie bepaald. Flexibiliteit is zoals we gezien hebben volgens de wereld-systeem theorie een belangrijk aspect van de semi-periferie. Daarom wordt bij de keuze van onderzoeksgebieden er vanuit gegaan dat de economie een evenwichtige structuur heeft. De verhouding tussen de verschillende sectoren van de economie - landbouw, industrie en diensten - wordt gebruikt om gebieden met een eenzijdige economische structuur te identificeren en vervolgens van het lijstje af te voeren van semiperifere regio's die geschikt zijn voor nadere regionaal geografische studie. Andere, meer sociale aspecten van flexibiliteit zijn natuurlijk ook van groot belang, maar daar zijn geen vergelijkbare gegevens over beschikbaar. Alhoewel men op basis van een veelheid aan literatuur over de verschillende landen wat dit betreft ook wel vergelijkingen kan maken, gaat dit ver boven de bescheiden doelstellingen van deze bijdrage uit. Dit zal moeten wachten tot de studie van de hierna geselecteerde gebieden.

Naast informatie over de positie in de economische hiërarchie en de flexibiliteit van de economie is inzicht in de ontwikkelingsgang van de regio's ook belangrijk. Het is van groot belang om vast te stellen hoe structureel de semiperifere positie is. Niet alleen de wereld-systeem theorie benadrukt het belang van de lange duur en de ontwikkelingsgang van regio's (Taylor, 1988, pp. 262-263). Ook vanuit de regionale geografie wordt regionale ontwikkeling over een tijdsbestek van eeuwen bekeken (Hoekveld, Hoekveld-Meijer, 1994). Dit betekent dat we niet voldoende hebben aan de gegevens van EUROSTAT. Omdat stedelijke ontwikkeling een vrij goede indicator is van regionale

ontwikkeling (Hoekveld, Hoekveld-Meijer, 1994), wordt gebruik gemaakt van gegevens over de bevolkingsontwikkeling van meer dan tweeduizend Europese steden (Bairoch et al., 1988). Deze heb ik gearealiseerd naar dichtheid van de stedelijke bevolking in een regio. Voor de vergelijkbaarheid zijn de grenzen van de huidige NUTS2 regio's genomen.

Figuur 4 laat de spreiding van het Bruto Regionaal Produkt in de EU zien. Gekozen is voor de ruimtelijke dichtheid van het BRP. Hierdoor is het mogelijk om inzicht te krijgen in de ontwikkelingsgang van deze regio's door ze te vergelijken met de dichtheid van de urbane bevolking in het verleden. Dit is zichtbaar in Figuur 5 voor die regio's die aan de criteria van intermediair en flexibel voldoen. Gekozen is voor het grove criterium dat de score van een regio zich bevindt binnen een halve standaarddeviatie rond het gemiddelde. Dit gemiddelde is wat betreft economische concentratie gewogen met de verschillende oppervlakten van de regio's. Voor wat betreft de sectorale verdeling van de beroepsbevolking is gewogen met de bevolking van de regio's. De gemiddelden slaan dan op de gemiddelde economische concentratie in de EU en de gemiddelde werkende bevolking van de EU.

Conclusie

Op basis van Figuur 4 en 5 kunnen we de Europese semiperifere gebieden selecteren die geschikt zijn voor nadere studie. Gebieden die bestaan uit ruimtelijk aaneengesloten clusters van semiperifere regio's zijn hiervoor het meest geschikt. Ze hebben een groot gedeelte van de ruimtelijke context gemeenschappelijk waardoor vergelijkingen tussen de samenstellende regio's zinvol zijn. Volgens Figuur 5 zijn er hiervan drie. Een Frans cluster rond Bourgogne met Haute-Normandie, Centre en Rhone-Alpes. Een Italiaans cluster rond Toscana, met Emilia-Romagna en Umbria. En tenslotte een internationaal cluster in het Noorden van de EU. Dit omvat de Nederlandse provincies Overijssel en Drente, de Duitse Regierungsbezirke Weser-Ems, Hannover en Luneburg, het Duitse Land Schleswig-Holstein, en het Deense Vest For Store Baelt. Deze drie hoofdgebieden hebben alle een verschillende regionale ontwikkeling sinds het ontstaan van het wereld-systeem doorgemaakt. Het Italiaanse gebied is in betekenis afgenomen, het Franse gebied is vrijwel stabiel gebleven en het Noordelijke gebied heeft zich sterk ontwikkeld. Figuur 4 laat zien dat in het Franse gebied de economische concentratie en de ruimtelijke aansluiting op het Europese kerngebied vrij gering is. Het Italiaanse en Noordelijke gebied zijn wat dat betreft beter gesitueerd. Het Noordelijke gebied

Concentratie

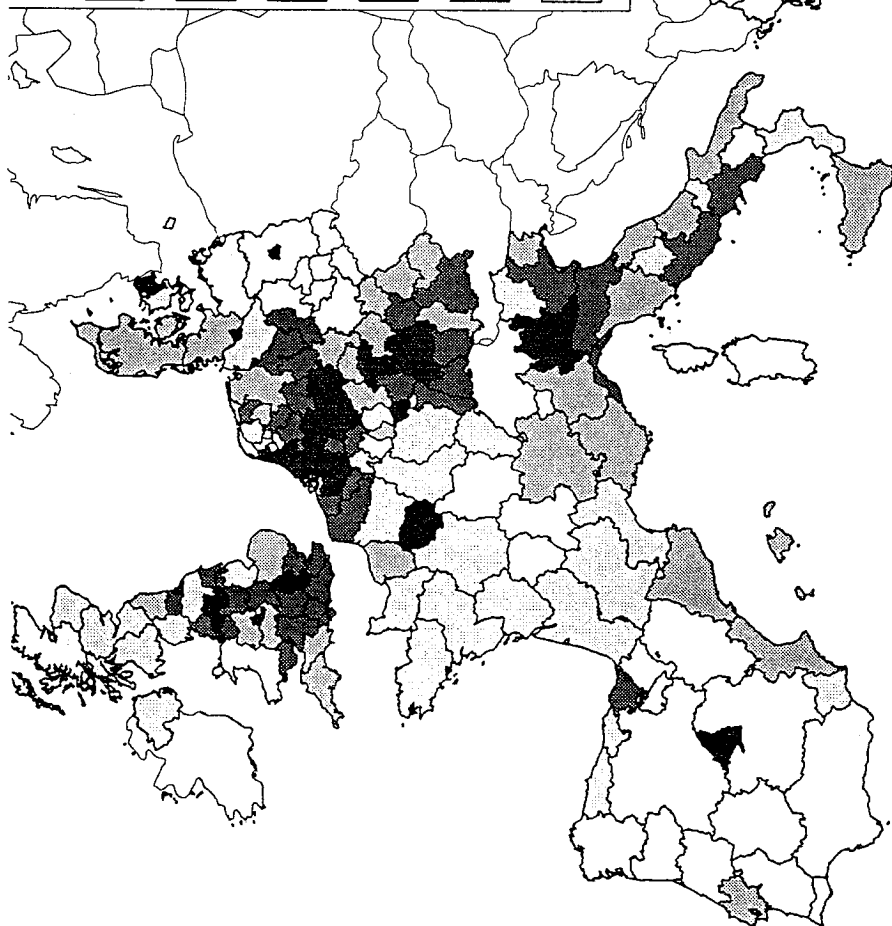
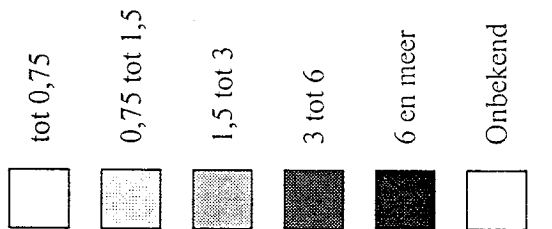

Fig. 4. Economische concentratie binnen de EU: Bruto Regionaal Produkt in miljoenen ECU's per km² in 1990 per NUTS2 regio (Bron: Eurostat 1994).

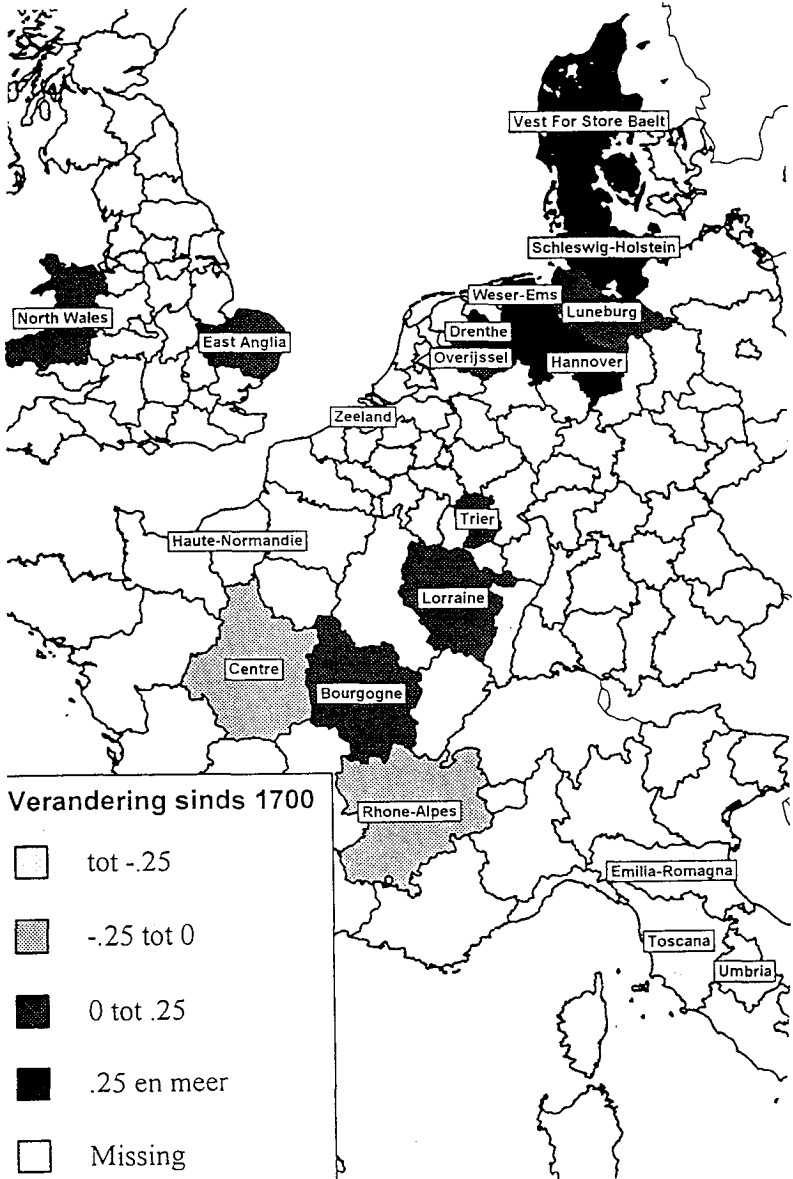

Fig. 5. De semi-periferie binnen de EU: verandering sinds 1700 in Z-scores tussen BRP per km² en stedelijke bevolking per km² voor geselecteerde gebieden (Bron: Eurostat 1994; Bairoch et. al, 1988).

is misschien het meest interessant, omdat daar veel ontwikkeling is geweest en er vergelijkingen tussen verschillende nationale contexten mogelijk zijn.

Literatuur

- BAIROCH, P., J. BATOU, P. CHEVRE (1988), The population of European cities: data bank and short summary of results. Genève: Librairie Droz.
- BAVOUX, J.J. (1993), La route et les régions: une France inégale. *L'Espace géographique* 3, pp. 243-250.
- BAVOUX, J.J. (1993), La Bourgogne: un archétype d'espace intermédiaire? *Annales de Géographie* 102, pp. 162-174.
- BRAUDEL, F. (1979), The perspective of the world: Civilization and capitalism 15th-18th century. New York: Harper & Row.
- CEC (1991), Europe 2000: outlook for the development of the community's territory. Brussels: Commission of the European Communities.
- CHASE-DUNN, C. (1988), Comparing world-systems: Toward a theory of semiperipheral development. *Comparative civilizations review* 19, pp. 29-66.
- CHIROT, D. (1977), Social change in the twentieth century. New York: Harcourt Brace Javonovich.
- EUROSTAT (1994), Regio: regional data bank. Luxemburg: Eurostat.
- JOHNSTON, R.J., J. HAUER, G.A. HOEKVELD (1990), Regional geography: current developments and future prospects. London: Routledge.
- GRITSAI, O., A. TREIVISH (1990), Stadial concept of regional development: the dynamics of core and periphery a theoretical discussion. *Geographische Zeitschrift* 78, pp. 65-77.
- GRITSAI, O., A. TREIVISH (1990), Stadial concept of regional development: centre and periphery in Europe. *Geographische Zeitschrift* 78, pp. 137-149.
- HAUER, J. en G. HOEKVELD (red.) (1993), Moving regions. Utrecht/Amsterdam: KNAG.
- HOEKVELD, G.A. en G. HOEKVELD-MEIJER (1994), The regional development of France: an application of a regional geographic methodology. In: C.P. Terlouw (red.), *Methodological exercises in regional geography: France as an example*. Amsterdam/Utrecht: KNAG, pp. 23-62.
- HOEKVELD, G.A., G. HOEKVELD-MEIJER en C.P. TERLOUW, Introduction: patterns in regional geography. In: C.P. Terlouw (red.), *Methodological exercises in regional geography: France as an example*. Amsterdam/Utrecht, 1994, KNAG, pp. 3-11.
- KING, R. (1991), Core-periphery in the structure of regional economies. In: P. Brunet, *Regional rural development in Europe*. Caen. pp. 15-30.
- MARKUSEN, A.R. (1987), Profit cycles, oligopoly, and regional development. Cambridge: MIT press.
- MARSHALL, M. (1987), Long waves of regional development. Basingstoke: Macmillan.
- MASSER, I., O. SVIDEN en M. WEGENER (1992), The geography of Europe's futures. London: Belhaven.
- NIJKAMP, P. (1993), Towards a network of regions: the United states of Europe. *European planning studies* 1, pp. 149-168.

- NITZ, H.-J. (1993), The European world-system: a von Thünen interpretation of its Eastern continental sector. In: Nitz, H.-J. (red.): *The Early Modern World-system in Geographical Perspective*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, pp. 62-83.
- OLSON, M. (1982), *The rise and decline of nations*. New Haven: Yale university press.
- ROSTOW, W.W. (1978), *The world economy: history and prospect*. Austin: Macmillan.
- SAEY, P. en A. VERHOEVE (1993), The Southern Netherlands: part of the core or reduced to a semi-peripheral status? In: Nitz, H.-J. (red.): *The Early Modern World-system in Geographical Perspective*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, pp. 93-114.
- SINZ, M. (1992), Europäische Integration und Raumentwicklung in Deutschland. *Geographische Rundschau* 44, pp. 686-690.
- SUMMERS, R., A. HESTON (1988), A new set of international comparisons of real product and price levels estimates for 130 countries, 1950-1985. *Review of income and wealth* 34, pp. 1-25.30, pp. 207-262.
- TAYLOR, P.J. (1988), World-systems analysis and regional geography. *Professional geographer* 40, pp. 259-265.
- TERLOUW, C.P. (1985), *Het wereld-systeem: een interpretatie van het werk van I.M. Wallerstein*. Rotterdam: C.A.S.P.
- TERLOUW, C.P. (1992), The regional geography of the world-system: external arena, periphery, semiperiphery, core. Utrecht: KNAG.
- TERLOUW, C.P. (1993), The elusive semiperiphery: a critical examination of the concept semiperiphery. *International Journal of Comparative Sociology*, 34, pp. 87-102.
- TERLOUW, C.P. (1994), France and the world-system: the contribution of a world-system approach to regional geography. In: C.P. Terlouw (red.), *Methodological exercises in regional geography: France as an example*. Amsterdam/Utrecht: KNAG, pp. 149-203.
- WALLERSTEIN, I. (1978), *Civilizations and modes of production: Conflicts and Convergences*. Theory and society 5, pp. 1-10.
- WALLERSTEIN, I. (1978a), World-system analysis: Theoretical and interpretative issues. In: B.H. Kaplan, (red.), *Social change in the capitalist world economy*. Beverly Hills: Sage, pp. 219-235.
- WALLERSTEIN, I. (1979), *The capitalist world-economy*. Cambridge: Cambridge university press.
- WALLERSTEIN, I. (1980), *The modern world-system II: Mercantilism and the consolidation of the European world-economy 1600-1750*. New York: Academic press.
- WALLERSTEIN, I. (1985), The relevance of the concept of semiperiphery to Southern Europe. In: G. Arrighi (red.), *Semiperipheral development*. Beverly Hills: Sage.
- WALLERSTEIN, I. (1991), *Geopolitics and geoculture: essays on the changing world system*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WALLERSTEIN, I., T.K. HOPKINS (1977), *Patterns of development of the modern world-system: Research proposal*. *Review* 1, pp. 111-145.
- WEBER, M. (1980), *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der Verstehenden Soziologie*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).